

- STAROSTIN, SERGEI – DYBO, ANNA – MUDRAK, OLEG 2003. *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages* 1–3. Brill, Leiden.
- STACHOWSKI, MAREK 2014. Remarks on the investigation of the oldest layer of Turkic loan-words in Hungarian. *Studia Etymologica Cracoviensia* 19: 215–222.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófészótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
- TIETZE, ANDREAS 2002. *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. 1. A–E. Simurg, Istanbul–Vienna.
- TIETZE, ANDREAS 2009. *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. 2. F–J. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.
- WOT. = RÓNA-TAS, ANDRÁS – †BERTA, ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.

DANKA BALÁZS
Szegedi Tudományegyetem

Balázi József Attila – Kiss Gábor, Népies szólások, közmondások és életbölcösségek enciklopédiája

Tinta Könyvkiadó, Budapest 2020. 468 lap.

1. A Tinta Könyvkiadó a Magyar szókincstárral történt debütálása óta szíven viseli a magyar nyelv szókészletének minél sokoldalúbb bemutatását. Korábban A magyar nyelv kézikönyvei sorozatban jelentetett meg különböző profilú szótárakat (Értelmező szótár⁺, Idegenszó-tár, Etimológiai szótár, Alakzatlexikon stb.). Ezek között több frazeológiai szótár is napvilágot látott (BÁRDOSI VILMOS Magyar szólástár és FORGÁCS TAMÁS Magyar szólások és közmondások szótára című műve 2003-ban, T. LITOVKINA ANNA Magyar közmondástára 2005-ben, BALÁZSI JÓZSEF ATTILA Hasonlatszótára pedig 2017-ben). A kiadó Tinta szótárak címmel egy új sorozatot is indított, ennek eddigi tagjai inkább diákoknak szóló értelmező szótárak voltak. A sorozat 5. tagjaként azonban egy frazeológiai tájszótárral jelentkeztek, a szerkesztőknek az Előszóban megfogalmazott célja szerint azért, hogy anyanyelvünk elavult, kiveszett, de legfőképpen szűkebb területen használt állandósult kifejezéseit megismertessék a szélesebb közönséggel, s bemutassák azok jelentését és használati körét (i. m. 5). A gyűjtemény elsősorban az Új magyar tájszótár (1979–2010) öt kötetének gazdag anyagát dolgozza fel, ám a szerkesztők szándéka szerint „emészhetőbb” formában. Míg ugyanis az ÚMTsz. főként nyelvész szakemberek számára készült, ezért az adatközlők ejtémódját is igyekszik mellékjelekkel feltüntetni, BALÁZSI és KISS szótára nem használ fonetikai mellékjeleket, s a nyelvjárási ejtémódot csak elvéve jelöli, pl. olyankor „ha a szólás a rím eszközeivel élt: **Vagy a kasza, vagy a kú, vagy a kaszás, vagy a fű** <arra utaló szólásként, hogy mi oka lehet, ha a kasza nem jól vág>. Itt természetesen a *kú* nem cserélhető fel *kő-re*” (5).

2. A terjedelmes gyűjtemény (468 lap) a *Népies szólások, közmondások és életbölcösségek enciklopédiája* címet viseli. A címadást nem egészen tartom szerencsésnek.

A kiadó ugyan több szótári vállalkozásának adta már korábban is az *enciklopédia* nevet (pl. *Állatnevek enciklopédiája*, *Növénynevek enciklopédiája*, *Rövidítések enciklopédiája*), de azok valóban rászolgálnak erre a névre, hiszen a címszókhoz kapcsolódóan csakugyan sok enciklopédikus tudástartalmat is közölnek. Itt azonban kevésbé érzem jó választásnak ezt a megnevezést, hiszen javarészt szótári anyaggal van dolgunk (frazeológiai egységek és jelentéseik, ill. használati körük), csak itt-ott fordul elő néhány néprajzi-művelődéstörténeti magyarázat, illetve rövidebb, nagyjából féloldalas tematikus összefoglalók bizonyos jelentéskörökbe tartozó szólásokról, pl. az egészség, az ostobaság, a babonák témakörébe tartozó frazémákról (l. később is).

Ráadásul a cím kicsit azt sugallja, hogy a szólások és közmondások mellett még egy harmadik kategória is helyet kapott a gyűjteményben, az életbölcösségeké. Sőt, a kiadó a borító hátoldalán levő ismertetőben egyenesen azt állítja, hogy a kötet „8250 örök érvényű igazságot tartalmaz szótárszerű elrendezésben”. Ez azt sugallja, mintha minden szócikk közvetítene valamilyen életbölcösséget, noha tudjuk, hogy a frazeológiában ezeket többnyire a tanító jellegű közmondások vagy különféle parasztrekulák közvetítik, ezekből pedig azért jóval kevesebb van a kötetben. A szólások (pl. *jégre csal vkit* – 158), még kevésbé pedig a szóláshasonlatok (pl. *vén vki, mint az isten bocskora* – 156), a különféle szitok- és átokformulák (pl. *Egye meg a putrigáj!* – 281) vagy helyzetmondatok (pl. *Nem menyasszonytánc ez!* – 239) viszont jellemzően nem bölcösségeket fejeznek ki. Ezért voltaképpen inkább egy gazdag frazeológiai tájszótárt tartunk a kezünkben, de elismerem, hogy ezt a címet a nagyközönség kevésbé értené. Ám ugyanígy tükrözhetne volna a kötetbeli anyag összetételét a *Népies szólások és közmondások szótára* cím is.

3. Az Előszóból (5–6) megtudjuk, hogy a szótár a következő frazématípusokat dolgozza fel: a) szólások, szólásmondások, mondások; b) szóláshasonlatok; c) szójárások; d) közmondások; e) csúfolók; f) szitkozódások, átkok; d) időjárési megfigyelések.

Ezt a felosztást kissé eklektikusnak érzem, s némileg tükrözi azt a terminológiai sokszínűséget, már-már zűrzavart, amelyet gyakran a frazeológiai munkák szerzőinek a szemére vetnek. Nem tartom például szerencsésnek, hogy a *szólás* kategóriájának elnevezését kiegészítették még a *szólásmondás* és a *mondás* terminusokkal. Ez utóbbiakat ugyan alkalmazzák néhol, főként régebbi munkákban, valójában azonban inkább amolyan „gumikategóriák”. A *szólásmondás* például meglehetősen tág értelemben használatos, erről tanúskodik az ÉrtSz. jelentésdefiníciója is (6: 344): „Közismert, rendsz. átvitt értelmű állandósult szókapcsolat <a szólás(mód), szóláshasonlat, szójárás, szállóige és olykor a közmondás – nem szakszerű – összefoglaló megnevezéseként>”. Emiatt nem helyes pusztán a *szólással* azonosítani. De a *szólás* kategória definíciója is lehetne szakszerűbb annál, mint amit az Előszóban olvashatunk (5): „többnyire nem mondatformájú, részben vagy teljesen megszilárdult egységek, gyakran rímmel vagy párhuzamos szerkesztésmóddal”. Mivel a rímelés és a párhuzamos szerkesztésmód is inkább a közmondásokra jellemző, sokkal helyesebb volna a kategóriát a bővíthetőség oldaláról definiálni, hiszen – a mondatformájú szólások kis csoportját leszámítva – a szólások egy vagy több bővítményt vonzó, a mondatba beépülő állandósult kifejezések. Magában a szótárban egyébként ezt jelzik is a szerzők, hiszen a szólás- vagy szóláshasonlat értékű kifejezésekben dőlt betűvel többnyire megadják a kifejezés vonzatát is, pl. *Felaszik vkinek az álla vmitől* ’felkopik vkinek az álla, éhezik’ (18). Igaz, több esetben azért elmaradt a bővítmény feltüntetése, legfőképpen

az alanyi vonzat esetében, pl. *Az aludtتهjet is megfűjja* '1. mindig fölöslegeset csinál; 2. túlságosan óvatos' vagy *Felkőti a kolompot* '1. kezdeményez vmit, elindít vmit; 2. munkához lát'. Egyes szólások mellett azonban ezt a vonzatot is megtaláljuk, pl. *Körömhegyre áll vki* 'bátran kiáll az igazáért' (198).

A *szójárások* a szerkesztők szerint „olyan közkeletű kifejezések, amelyeket pusztán a megszokás tart életben. Csupán az illendőség kedvéért bizonyos helyzetekben használjuk őket anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítanánk a velük kifejezett megállapításnak” (5–6). Ilyen például a kenyér bevetésekor alkalmazott fordulat is: *Csúcs, kerekedj, lapos, domborodj!* A *szójárás* terminust az ÚMTsz. (vö. 1: 20) és az ÉrtSz. (vö: 1: XXVIII) is alkalmazza, de azért ezek megjelenése óta eltelt nagyjából 40, ill. 60 év, s időközben az efféle állandósult szókapcsolatokat a frazeológiai irodalomban már sokkal inkább *situatív klisé*-nek vagy magyarosabb terminussal *helyzetmondattal* szokás nevezni, így talán korszerűbb lett volna már ezeket használni. De a szerkesztők többnyire átvették az ÚMTsz. típusbesorolásait, mint ahogy – noha erre külön nem utalnak az Előszóban – a jelentésdefiniciókat is legtöbbször szó szerint a tájszótár anyagából veszik.

Ami a többi kategóriát illeti, nagy számban kaptak helyet a kötetben különféle szitkozódások és káromkodások. Ezek is voltaképpen helyzetmondatok, de a szerkesztők – követve az ÚMTsz. eljárás módját – ezeket is külön osztályba sorolják. Sajnos arról, hogy milyen helyzetekben használjuk ezeket, nem sokat tudunk meg. Ez nyilván abból is fakad, hogy egy szótárt dolgoznak fel, azaz nem állt a rendelkezésükre olyan szövegtörzs, amelyből látszana az a szituáció, amelyben ezek elhangozhatnak. Így azonban nem lehetünk biztosak abban sem, hogy vajon minden esetben megállja-e a helyét az a szerkesztői besorolás, amely egyes szitkozódásokat átokformulaként tüntet fel. Például kontextus híján nem tudhatjuk, hogy vajon emberekre is használható-e a *Vesszen ki a gyökere!* fordulat (127), mert ha például csak gyomnövényekre mondják, akkor azért nem biztos, hogy átoknak is nevezném. Még kevésbé érzem átoknak az ugyanezen a lapon szereplő *A gyűjtvilágját!* szitkozódást, valószínűleg inkább egy olyan helyzetmondattal ez, amikor valaki sötétben tapogatózik, s szeretné, ha valaki világosságot gyűjtana. (Egyébként a fordulatot pontatlanul idézik a szerkesztők: az ÚMTsz.-ben *A gyűccsvilágját!* alakban szerepel (2: 763), azaz felszólító igealak van az alkalmilag főnevesült komponensben.)

Külön kategóriaként kezeli a szótár az időjárási megfigyeléseket is. Ebben eltér az ÚMTsz.-től, mert abban ezeket *szójárásként* definiálják, nem sorolják külön típusba. Ezek ugyan gyakran inkább közmondásformájú bölcsességek, tükrözik azok logikai szerkezetét is (p → q: pl. *Fekete karácsony, fehér húsvét, Ha Katalin kopog, karácsony locsog*), de el lehet fogadni azt a megoldást, hogy a szerkesztők külön típusként adják meg ezeket, *időjárási megfigyelés* névvel, *im* rövidítéssel. Ugyanakkor ezek a parasztregulák egyik csoportját alkotják, s talán össze lehetett volna őket vonni az *egészségügyi és gazdálkodási szabályokkal*, s a három csoportot *parasztregulák* néven szerepeltetni. Ilyen példák lehetnének a kötetből a következők: *Ahova a nap megy, oda a doktor nem megy* (248); *Az egészség ízét a betegség adja* (74); *Jobb a nincs egészséggel, mint a kincs betegséggel* (74) vagy *Szántatlan földön gaz szokott teremni* (109), *Gazdamorgás, béresalvás* (118), *Amilyen a szántás, olyan az aratás* (294) stb.

4. Ami a szótár felépítését illeti, az állandósult szókapcsolatokat címszóba rendezve találjuk, a címszó többnyire a kifejezés első főnévi eleme, ennek híján valamely jellemző

szava. Ennek – különösen tájszavak esetén – gyakran megadják a jelentését is (pl. *füst-faragó* 'kéményseprő' – 112), köznyelvi elemek esetében csak akkor, ha egy poliszém vagy homonim szóról van szó, s feltüntetik, hogy az illető címszóban melyik jelentésével szerepel, illetve mi a szófaja. Sajnos azonban ezekkel az értelmezésekkel is vannak problémák. Egyrészt több esetben hiányoznak, pl. a **pászma** szócikk esetében. Emiatt nem igazán értjük a szócikkhez tartozó 'megmakacsolja magát' jelentéssel feltüntetett *Megbomlik vkinek a pászmája* szólás mögött levő képet, hiszen hiányzik az az információ, hogy a *pászma* „a motollára, ill. a vetőfára feltekert fonálból egybekötött csomó” (ÚMTsz. 4: 394). A **paréj** címszóhoz viszont két jelentést is feltüntetnek a szerkesztők: '1. spenót (lat. *Spinacia*); 2. zsenge fűvel benőtt terület'. Ezekből viszont nem egészen érthető *A paréj legnagyobbra nő* közmondás, hiszen a leveles főzeléknövény (másik nevén: *paraj*) nem nő annyira magasra, s a zsenge fű sem. Csakhogy a népnyelvben a *paré* ~ *paréj* szó elsősorban 'gyom(növény)' jelentésű, azt pedig minden földművelő ember megtapasztalhatta, hogy a gyomok gyorsabban és magasabba nőnek, mint a kultúrnövények. Azért sem értem a szerkesztők jelentésdefinícióját, mert az ÚMTsz. **paréj** szócikke (4: 376) is első helyen '(gyom)növényfajta', kicsivel lentebb 'mindenféle gyom' jelentéssel definiálja a szót. De az ÉrtSz. (5: 643) **paraj** szócikkében is a főzeléknövény és a belőle készült főzelék jelentések után harmadikként ezt olvashatjuk: „(nép) Ált. a ház körül, kertben, szemetes helyen növé és elburjánzó gyom”.

A vezérszót követik a félkövér szedéssel álló frazémák, utánuk rövidítésekkel feltüntetik azt is, milyen frazematípusba tartozik az illető kifejezés. Minden frazémát nagy kezdőbetűvel közölnek, ezt azonban nem találom túl jó megoldásnak, mert ha a szólásokat és a szóláshasonlatokat kis kezdőbetűvel adnák meg, jobban látszana, hogy ezek beépülnek a mondatba, míg a többi típus mondatformájú egység.

A tipológiai besorolások többnyire az ÚMTsz.-ből „öröklődnek”, ám lehetett volna ezeket több kritikával is kezelni. A *Nem vagy fattyúgyerek, jókor jöttél* fordulat után mindkét szótárban a *sz* rövidítés áll, ennek alapján ezt szólásnak minősítik, ám valójában egy helyzetmondattal vagy a szótárban alkalmazott terminológiával szójárással van inkább dolgunk. Erre utal az is, hogy a szerkesztők sem denotatív jelentést tüntetnek fel utána (ez volna jellemző a valódi szólásokra), hanem csúcsos zárójelben a kifejezés használati szabályát adják meg: „<evés idején érkező családtagnak v. látogatónak mondják>” (97).

A megkérdőjelezhető besorolás egyáltalán nem ritka a szótárban, az idézett példa mellett ugyanazon a lapon másik ilyen is van, a **faszeg** címszó alatt: „No, te faszög, ott maradsz *sz* (*tréf*) <olyan embernek mondják, aki bajba kerül, elrontott vmit>”. Igaz, itt is követik az ÚMTsz. **faszeg** címszavában (2: 290) található besorolást, de ez nem változtat azon, hogy itt is inkább helyzetmondatról van szó.

De más frazematípusok esetén is találkozunk ilyen esettel, például a *Megleli a maga dörgölőfáját* fordulatot a szótár közmondásnak minősíti, hozzátéve, hogy gúnyos kifejezés, a jelentése pedig a következő: 'házastársat talál'. A kifejezés azonban nem közmondás, hiszen nem mutatja a közmondásokra jellemző logikai ítélet jelleget (p → q), de még csak nem is mondatformájú klisé, hiszen kell mellé egy alanyi vonzat: *vkí megleli a maga dörgölőfáját*. Vagyis: egyértelműen szólással van dolgunk. Ha a szerkesztők jobban figyeltek volna arra, hogy a 3. személyű alanyt is mindenütt feltüntessék vonzatként (számos esetben ezt megteszik), akkor az ilyesféle hibák kevésbé fordulhattak volna elő, hiszen akkor adódott volna, hogy ezt a fordulatot is a szólások közé sorolják be.

(Ebben az esetben egyébként változtattak az ÚMTsz. tipológiai besorolásán, de kár volt, ott ugyanis – helyesen – szólásként tüntetik fel ezt a frazémát.)

A *Pereg vkinek a fara* 'reng a csípője <a sok szoknyától>' fordulatot viszont szó-láshasonlatként sorolják be (95), ami – már csak a hasonlító mellékmondat hiánya okán is – nyilvánvalóan tévedés.

5. De folytassuk tovább a szócikkek felépítésének bemutatását! Ha a kifejezés tájszót tartalmaz, akkor annak az értelmezését is közlik a \circ jel után, pl. *Új kerítés mellé is jó a támadék* 'a fiataloknak is elkél a tapasztalt öregek segítségével' \circ *támadék* 'támaszték' (180).

Több esetben szerepelnek történelmi, néprajzi vagy művelődéstörténeti magyarázatok is a szócikkekben. Ezeket a \odot jel után találjuk, pl. *Ember a lenben, de nem a kenderben 'kis termetű'* \odot A len két-, a kender pedig ötméternyire nőhet meg (79).

Ha a címszóban szereplő szókapcsolat forrása valamely irodalmi mű vagy adoma, arra a nyitott könyv szimbólum (📖) hívja fel a szótárhasználók figyelmét, pl. a **ló** címszóban: *Álnok vki, mint a Csupor lova* 📖 Megette az abrakot, de húzni nem akart (221).

A szócikkek végén gyakran nyíllal (\Rightarrow) utalnak a szerkesztők másik címszóra, főként akkor, ha abban az illető kifejezésnek valamely variánsa található, pl. *Gyümölcs nem esik messze a fájától* \Rightarrow ALMA (127). Ezekkel a hivatkozásokkal is vannak azonban bajok.

Egyrészt előfordul, hogy csak a szócikkek között van utalás, szócikken belül az egyes frazémák között nincs. Viszont az alfabetikus sorrendben egymástól különálló, de egymáshoz nyilvánvalóan szorosan kapcsolódó egységek összetartozását azért jelezni kellett volna, vagy – megszegve a betűrendet – egymás után közölni őket. Így nem fordulna elő, hogy a **ló** címszóban (221) az *Annyit ér vmi, mint döglött lovon a patkó* szó-láshasonlat, és a szerkesztők által közmondásnak minősített *Döglött lóra patkó* fordulat összetartozását semmi sem jelzi. (Mellesleg a második kifejezés nem közmondás, hiszen azt nyilvánvalóan egy bizonyos közléshelyzetben valamire vonatkoztatva használjuk: *(Ez) döglött lóra patkó*, azaz valójában szólással állunk szemben.)

Ugyanígy nem szerencsés, hogy a **fa** címszóban (90–91) három különböző, egymástól a betűrend miatt külön álló fordulatként találjuk meg a következő szóláshasonlatokat: *Acsarkodik {ordít, sivít} vki, mint a fába esett fereg* – *Kínlódik vki, mint a fába szorult fereg* – *Ne szűkölj, mint a fába esett fereg*. Rosszabb ennél, hogy mindegyik után – szó szerinti egyezéssel – megtaláljuk a *fereg* értelmezéséhez kapcsolódó magyarázatot: „Régen a farkast nevezték *fereg*-nek. Elfogására gyakran készítettek vadfogó eszközt: például kivágott fatörzsbe két, csak lefelé mozgó ajtószárnyat építettek be, amelyre rálépve a farkas közéjük szorult” (90). Ez a megoldás meglehetősen redundáns és növeli a terjedelmet is. Sokkal szerencsésebb lett volna a három kifejezést mint egymás variánsait egymás után közölni, így elég lett volna egyetlen eredetmagyarázat is.

De a szócikkek közötti hivatkozásokkal is akadnak gondok. A **guta** címszóban (122) ugyanis a *Meghúzza magát vki, mint Gyömöre/Komoró mellett a gutta* szóláshasonlat kapcsán találunk hivatkozást a **falu**, **ház** és **kamra** címszókra, amelyekben ennek a fordulatnak különféle variánsait találjuk. De a **kamara**, **kamra** címszóban (165) ugyan megtaláljuk az *Összehúzódik vki, mint kamra végén a gutta* fordulatot, ám ez után csak a **kamraszeg** címszóra van utalás (uo.), amelyben a *Megül, mint a kamraszegben a gutta* formát olvashatjuk, a **kamra** címszóra való hivatkozással. Egyikben sincs azonban utalás a **guta**, a **falu** és a **ház** címszókra. Ennél is nagyobb baj azonban,

hogy az ugyanezen címszóban olvasható *A guta üsse meg!*, ill. *Üsse meg a guta szele {a lapos guta}!* szitkozódások mellett semmilyen utalás nem található más címszókra, holott a könyv végén található Fogalomköri mutató tanúsága szerint (366) számos másik komponens is állhat ebben a szerkezetben a *guta* főnév helyén, például a *büdös szél*, a *famennykő*, a *kénköves istennyila*, a *száraz ménkű*, a *nyilamlás* stb. Ezekre a szócikkekre is kellett volna tehát hivatkozni.

6. Visszatérve még a szótári címszók felépítéséhez, egyes kifejezések után néha a □ jelet is megtalálni. Ezt olyan esetekben használják a szerkesztők, ha a kifejezésben valamilyen szójáték is szerepel, a szerkesztők □ jellel hívják fel erre a figyelmet, pl. *Adok egy ötöst, de nem lesz bank, ahol felváltasz! sz (tréf)* □ Az ötös főnév 'pénzérme' és 'pofon' jelentésén alapuló szójáték (264).

A szótári részben található még összesen 20 tematikus összefoglaló. Ezek a nagyjából féoldalas összeállítások a teljesség igénye nélkül bemutatnak néhány állandósult szókapcsolatot, amelyek egy-egy témakörhöz sorolhatók. Azt viszont nem tudom megfejtetni, hogy ha az ezekhez tartozó központi fogalom szócikként is megtalálható a szótárban, akkor miért nem ezekhez kapcsolták őket. A fához és kitermeléséhez tartozó összefoglaló például a **majd** és a **majom** címszó között foglal helyet (230), a házhöz és berendezéséhez tartozó pedig a **láb** címszó után (213), és folytathatnám a sort a többivel is. De egyébként szórakoztató rövid összeállítások ezek, ha kissé szokatlanok is magában a szótári részben.

7. A 350 oldalas szótári részt még három mutató követi. Az első rövidebb (353–355), s a szólásokban előforduló földrajzi nevek jegyzékét tartalmazza alfabetikus sorrendben, feltüntetve, hogy melyik megyében vagy esetleg melyik szomszédos országban van az illető település. Sajnos azonban azt nem adják meg, hogy melyik címszóban található a szóban forgó helynév, ennél fogva ebben a formában ennek a mutatónak nem túl sok haszna van.

Ezt követi a Művelődéstörténeti magyarázatok fogalomköri mutatója (356–357). Ez a szótár szócikkeiben a ☉ jel után következő magyarázatokat rendező tematikus csoportokba, de itt feltüntetik az egyes fogalmakhoz kapcsolva a szócikket is, amelyben a magyarázat olvasható, ennél fogva ez hasznosabb összeállítás az előzőnél.

A harmadik, a Fogalomköri mutató a legerjedelmesebb (358–466). Ez a szótári részben található összes állandósult szókapcsolatot tartalmazza, megpróbálva azokat különböző fogalmi körök szerint csoportosítani. Ez is hasznos, mert így egymás mellé kerülnek távoli szócikkekben levő, de fogalmilag egymáshoz kapcsolódó fordulatok. A besorolás azonban néhol elég szubjektív, nem mindig lehet egyetérteni. Kétségtelen, hogy baj az, ha a pásztornak valamely juhát megeszi a farkas, talán ezért is került a *Gyenge pásztornak gypjat szarik a farkas* közmondás a BAJ fogalma alá (367). De ha már a BAJ kategóriájába sorolták, akkor meg érthetetlen számomra, hogy az ezzel nagyjából szinonimnak tekinthető *Gyenge pásztor mellett elszéled a nyáj* és a *Verekedő pásztorok között búcsút ül a farkas* közmondások miért nem itt kaptak helyet. Előbbi azonban a GYÖNGESÉG, utóbbi pedig a VESZEKEDÉS fogalomkörében található, így a három összetartozó kifejezés mégsem került egyazon fogalomkörbe, pedig az ALKALMATLANSÁG kategóriájába talán mindhárom besorolható volna, de az első kettő mindenképpen.

8. A szótár felépítésének bemutatása után még kitérnék néhány eddig nem említett pontatlanságra és hibára. Korábban volt szó arról, hogy a szótár számos időjárési megfigyelést is tartalmaz. Mint ismeretes, Gyertyaszentelő Boldogasszony napjához (február 2.) is fontos időjárás- és termésjósló hiedelmek kapcsolódnak. Általában úgy vélik, hogy ha február 2-án jó idő van, akkor későn tavaszodik. Közismert a medvével való jóslás: ha ezen a napon kisüt a nap, és a medve meglátja az árnyékát, akkor visszamegy, és még negyven napig tart a hideg. A szótár is feltüntet négy időjárási regulát, amelyek ehhez az ünnephez kötődnek, de ezek vonatkozásában sem pontos.

Az első két regulával vannak gondok. Az első így hangzik: *Félig gyertyaszentelő, az ízeket vedd elő!* A második látszólag ennek a fordítottja: *Gyertyaszentelő ha fényes, rakd el paraszt, az ízeket!* Mindehhez még magyarázatként megadják az *ízeket* komponens értelmezésül, hogy az *íz* jelentése: 1. 'ujjperc', 2. 'tag, porcika'. Valójában azonban tévednek: itt nem az *íz* többes számú alakjával van dolgunk, ez szemantikailag nem is illene ebbe a kontextusba. Valójában az *ízik* ~ *ízék* lexémát találjuk a két kifejezésben, melynek a jelentése 'takarmánymaradék, nádtörmelék, lerágott száraz kukoricaszár', amit enyhébb időben, a nagyobb fűtőértékű fa kiváltására fűtés céljára is használtak. (Az ÚMTsz. az *ízék* címszóban tárgyalja (2: 1125–1126), az adatokból látszik, hogy a szónak nyelvjárásainkban *ízék, ízénk*, sőt *üzék, üszéng* stb. alakváltozata is van). Az ÚMTsz. **gyertyaszentelő** szócikkében (2: 747) közölt időjárási regulák szövegében azonban nem találunk *ízeket* alakot, hanem két *ízéket* változat mellett hat esetben is az *íziket* variánszt olvashatjuk. A szerkesztők azonban ennek jelentését nyilván nem ismerték, így az *íz* szóhoz próbálták kapcsolni. Noha az *ízik* ~ *ízék* lexéma a TESz. szerint (2: 252) etimológiailag valóban az *íz* 'tag, porcika' szavunk származéka, de a szóvégi *-k* nem a többes szám jele, mint azt a szótár szerkesztői vélik, hanem az az elhomályosult *-(é)k* képző, amelyet az *ágyék, árnyék* vagy *fazék* szavainkban is megtalálunk.

Az első példával ráadásul más baj is van: itt a szerkesztők csak az ÚMTsz. első adatát közlik, mellőzve a nyelvjárasi mellékjeles írásmódot. Az eredetiben *Fílig* (!) *gyertyaszentelő* áll, ezt értelmezik *félignek*. Itt azonban talán az ÚMTsz. adata is szövegromlásra alapul, hiszen utána többször is a *fénylik* ige van ugyanezen regulában (*fínylik, fimlik* (!) formában is adatozják), azaz elírás lehet a *Fílig gyertyaszentelő* változat. Valójában ugyanis arról van szó, hogy *Ha fénylik gyertyaszentelő, az íziket is vedd elő!* Vagyis: ha Gyertyaszentelőkor napos, szép idő van, akkor még hosszú lesz a tél, és szükség lesz még – a fa kifogytával – az *ízikre* is, hogy a hideg tavaszi napokon is legyen mivel fűteni.¹ Ha tehát a szerkesztők nem pusztán az első adatot közölték volna, rájöhettek volna a kifejezés valódi értelmére, amit azért a második példa is sugall: ha fényes gyertyaszentelő, el kell még rakni az *íziket*, hogy legyen később mivel fűteni.

Van efféle pontatlanság más szócikkben is. A **farkas** címszó alatt közli a szótár a *Farkas kasszájára jut vmi* szólást, 'elprédálódik, tönkremegy' értelmezéssel. Utána feltüntetik még hivatkozásként a **farkaskassa** címszót is, ahol ennek a kifejezésnek a variánsaként megtaláljuk még az 'elprédál, hagyja, hogy tönkremenjen' jelentésű *Farkaskasszára ereszt vmit* 'elprédál, hagyja, hogy tönkremenjen' és a szintén 'elprédálódik, tönkremegy' értelmű *Farkaskasszára kerül vmi* fordulatot is. (Ezek mellett a tagadó formájú *Nem ad*

¹ Hasonló jelentésben áll a *fénylik* ebben a közismert időjárasi regulában is: *Ha fénylik Vince, (meg)telik a pince.*

farkaskasszára vmit szólás is szerepel még a címszóban, bár ennek külön szólásként való feltüntetésével nem igazán tudok egyetérteni, hiszen itt pusztán egyszerű tagadásról van szó, a tagadószó itt nem olyan rögzült eleme a szólásnak, mint mondjuk a *Nem semmi* fordulatban vagy a *Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél* közmondásban.) Mindegyik fordulatnak az ÚMTsz. a forrása (2: 279–281), valami azonban elkerülte a szótár szerkesztőinek figyelmét: a tájnyelvi fordulatokban valóban *farkaskassza* alakot találunk, ám az ÚMTsz. szerkesztői az adatokat nem *farkaskassza* címszó alatt közlik, hanem – helyesen – a *farkaskasza* címszóban (2: 281). A szólásnak különféle változatait megtaláljuk már régi nyelvünkben is, vö. pl. *Farkas-kaszára veti*, és veszedelembe taszítja (Pázm: Préd. 35, NySz. 2: 137) vagy Nehezen hihető, hogy (a rácság) a Dunán általjövén, maga háza népe népét *farkas-kaszára hagyja* (RákF: Lev. 1: 398, NySz. 2: 137).

Hogy pontosan mi ez a *farkaskasza*, az bizonytalan, egyes vélemények szerint olyan farkasverem, amelynek az aljában éles pengék ölik meg a farkast, de így hívtak korábban egy középkori szűrőfegyvert is, melynek középső része a szokásos lándzsahegy volt, a másik két, rövidebb hegye pedig félhold alakban végződött, vö. PÁSZTOR JÁNOS, A magyar katonai terminológia kialakulása. (A hadi élet szavai Zrínyi Miklós koráig.) Hadtörténelmi Közlemények 17. 1970: 652. Akár valamiféle farkascsapdáról van szó, akár fegyverfajtról, ez az eszköz eltűnt a használatból, ezért változhatott el a népnyelvben népetimológiával *farkaskassza* alakra, talán az elsőként idézett *farkas kasszájára jut* szólás „farvizén”, olyan értelmezéssel, hogy a farkas fizet érte az éles fogaival, azaz elpusztítja a nevezett dolgot. De mindez nem változtat azon, hogy mind a négy idézett szólás a **farkaskasza** címszóba kíváncskozott volna.

9. Kritikai megjegyzéseim ellenére szeretném hangsúlyozni, hogy a Népies szólások, közmondások és életbölcösségek enciklopédiájával a szerkesztők egy igen fontos és hasznos szótárt adtak az érdeklődő nagyközönség, az iskolai tanárok, de még inkább a frazeológia kutatói kezébe. Nagyon jó ötlet volt, hogy kigyűjtötték az ÚMTsz. gyakran nagy terjedelmű, szerteágazó szócikkeiből az azokban sokszor eléggé megbújó állandósult szókapcsolatokat. A szótárban ezek jóval áttekinthetőbbek, mint az ÚMTsz.-ben, nem vonják el más adatok a kutatók figyelmét, csak az állandósult kifejezésekre lehet koncentrálni. Igen hasznos az is, hogy számos esetben próbáltak művelődéstörténeti vagy néprajzi magyarázatokkal szolgálni egyes kifejezések háttérének megvilágításához. Noha nem kifogástalan, de igen hasznos a fogalomkörü mutató is, mert abban az egyes témakörök kapcsán többnyire egymás mellé kerülnek a szinonim vagy legalábbis rokon témájú állandósult kifejezések. A szótár tehát ebben a formájában is igen jól segíti a nyelvészeti kutatást, és feltétlenül üdvözlendő a megjelenése. Ha pedig a szerkesztők idejéből és energiájából futja, egy esetleges későbbi, átdolgozott kiadással nagyon sokat lehetne még javítani a fentebb kifogásolt kisebb hibákon is.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem